

**ХУДОЖНЄ МОДЕЛЮВАННЯ ОБРАЗУ ОПРИШКА
ЯК НАРОДНОГО МЕСНИКА КАРПАТСЬКОГО КРАЮ
У ТВОРАХ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ПОЧАТКУ
XX СТОЛІТТЯ**

Бикова Т. В., Осьмак Н. Д.

ВСТУП

У художній літературі опришкіана є однією з найбільш поширених і найактуальніших тем. Зображення опришків як народних героїв і месників, які вважалися «оборонцями перед всякою кривдою», вкладається у загальноєвропейську тенденцію зображення у художніх творах представників повстанських рухів XVI – початку XX ст. Однак, попри зовнішню подібність до таких явищ, опришківство вважалось й національною особливістю, дотичною до національно-визвольних змагань українців часів козаччини. Творами про Олексу Довбуша, Лук'яна Кобилицю, Дмитра Марусяка, Миколу Шугая, Ілька Липея та інших опришків українські письменники прагнули звернути увагу на перипетії визвольної боротьби Західної України.

Феномен літературної опришкіани вивчали багато дослідників, починаючи із праць XIX ст. І. Вагилевича, Я. Головацького та І. Франка. Характеристику літературних творів про опришків можемо віднайти у працях П. Арсенича, В. Будівського, В. Гнатюка, В. Грабовецького, І. Денисюка, І. Дмитрук, В. Качкана, Р. Кирчіва, М. Кугутяка, В. Погребенника, Я. Поліщука, О. Салій, І. Сенькова, С. Хороба та інших.

**1. Літературна опришкіана початку XX ст.:
історичні і фольклорні джерела, особливості їх інтерпретації**

Герої української опришкіани початку XX ст. за різних причин ставали на опришківський шлях. Українські письменники, зображаючи своїх героїв-опришків, показували читачеві різні причини початку опришкування. При цьому вони орієнтувалися як на фольклорні джерела, так і на історичні факти. Починаючи ще з традицій зображення опришківського життя М. Устияновичем,

Ю. Федьковичем, у творах Г. Хоткевич, Б.-І. Антонич визначали однією з найпоширеніших причин «утечі в гори» небажання служити молодого героя-гуцула у цісарському війську. Це відповідало тогочасній дійсності. Рекрутчина ставала найстрашнішим лихом для гуцульської родини, зважаючи на час перебування у ньому, і гуцул, який не міг існувати поза межами гірського простору, ментально був пов'язаний із рідним краєм, цінював волю, не міг коритися владі, а тому дезертирував і ставав опришком. Використовуючи фольклорну традицію показу причин початку опришкування («Через тоту рекрутчину, через тоті ляшки / Покину я вітця, неньку, піду у опришки»¹), українські письменники досконало вивчали причини зародження опришківського руху. Співвідношення власного «вольного» життя серед гір із обмеженням свободи у жовнірському війську спонукає персонажа «Верховинців» до дезертирування: «Я знаю, що мене жде. Тікаю з того місця, де мене поклала цісарська воля... Знаю це, а все ж таки ни можу тут лишити си. Там кличе мене мама, тудатегне мене пімста, там шум рідних лісів і свист вітру, що віс на наших полонинах»². Герой усвідомлює, що за дезертирство має понести покарання, однак на інші важелі поставлено більше вагомих аргументів, зрозумілих лише для національного «я» гуцула.

Опришкування стає свідомим вибором гуцула, свідченням його бажання залишитися вільним, у єднанні із рідною землею. Надалі «ходити в опришки» стало означати й духовну спорідненість особистості із природним світом Карпатського краю.

Про опришкування як національну рису зазначив Г. Хоткевич, характеризує причини повстань, які розпочалися на території Гуцульщини із появою панства: «Долинний чоловік сплече та й вже, а на панщину йде; подітися йому ніде. А в гуцула кругом ліси, дебри, скали, прірви. Як тільки що йому не подобається, він зараз бухає з пістоля в голову напасникові, а сам за бартку – і в ліс. Набере собі ще таких одчайдухів – і готова банда опришків»³. Таким чином письменник визначає найголовнішу причину появи опришків на території Гуцульщини як небажання коритися панам.

¹ Ходили опришки: Збірник / передм., упоряд., приміт., словник І.М. Сенька. Ужгород: Карпати, 1983. С. 73.

² Хоткевич Г. Неопубліковані гуцульські п'єси. Луцьк: ВМА «Терен», 2005. С. 26.

³ Хоткевич Г. Довбуш. Повість. Х.: Фоліо, 2010. С. 34.

У художніх творах письменники серед причин, які вплинули на організацію опришківського, «повстанського» руху, називали найчастіше соціально-політичні утиски, які чинила тодішня влада на території Карпатського краю. Так, В. Гжицький у «Довбуші» згадує про накладання на селян податку: «Заледве тиждень тому оголосили клямкове, а вчора, дивись, новий податок – п'єсцове... Клямкове має нарід платити за те, ніби, що не може достойно прийняти в своїй хаті пана, коли той часом до нього зайде»⁴. Серед причин свого переходу до опришків у розмові із матір'ю герой п'єси Г. Хоткевича «Верховинці» Юра Ревізорчук називає саме соціальний складник: «Ой ні, мамочко, мене пістолі не дав'є, давит мене люцька кривда, шо кривавим слідом ці наші красні гори вкрила»⁵. Письменники намагалися, використовуючи історичні джерела, самостійно дослідити процес появи опришківського руху на території цього гірського краю, а також визначити ті зв'язки, які єднали опришківський рух із діяльністю козаків часів Запорозької Січі. Нерідко для цього у площину тексту вони включали епізоди про перебування серед опришків колишніх козаків або згадки про бажання ватажка опришків бути схожим до козаків – лицарів за вдачею, здібностями, рисами характеру (така єдність Гуцульщини із Східною Україною присутня на сторінках творі про опришків Г. Хоткевича), це відповідало історичній правді, враховуючи приклади, наведені істориками у працях про опришківських рух (В. Грабовецький, Є. Луців). Ідеї консолідації різних частин України, зокрема й різних частин Гуцульщини, наявні у повісті «Довбуш» Г. Хоткевича.

Досліджуючи історію становлення героя як опришка із позиції ХХ ст., письменник відчував потребу у змалюванні персонажа, який міг би об'єднати навколо себе не тільки побратимів, а й цілу Гуцульщину, поділену між трьома державами. Зважаючи на специфіку кордонів, на яку вплинула гірська місцевість Гуцульщини, лише опришки могли стати об'єднавчою силою цілого краю завдяки рисам характеру, особливостям спілкування і вмінню пересуватися горами. Цей момент і було вдало схарактеризовано Г. Хоткевичем у «Довбуші».

⁴ Гжицький В. Довбуш (роман, продовження). *Західна Україна*. 1933. № 3-4. С. 55.

⁵ Хоткевич Г. Неопубліковані гуцульські п'єси. Луцьк: ВМА «Терен», 2005. С. 17.

Оцінюючи діяльність опришків, І. Ольбрахт у романі «Микола Шугай, розбійник» романтично захоплювався героїкою відчайдушних «чорних хлопців», вважав їх «дітьми мрій» всіх гуцулів, які неспроможні були протягом цілих віків піднятися проти своїх поневолювачів. Письменник наголосив про тісний зв'язок, який існував між «чорними хлопцями», вбитими у горах або повішеними на шибеницях із простими селянами, відзначав непересічну місію, яку несли ці герої Карпатського краю щодо його визволення: «Вони взяли на себе терпіння і тягар усіх і спромоглися на те, що інші люди цієї гірської країни ніколи не наважувалися, хоч усе ж таки так гаряче цього прагнуть: мститися за кривди, вбивати панів, відбирати у них награбоване майно, а те, з чого не можна скористатися, нищити вогнем і залізом, на радість, на помсту, на пересторогу майбутнім дням і зі страху перед ними»⁶. Таким чином, визначаючи їх винятковість, письменники прагнули ще й підкреслити їх зв'язок із тим народом, з якого вони вийшли. Риси вдачі, властиві гуцулам, у постатях опришків втілювалися з більшою силою, щоб показати протест краю проти соціальних і національних утисків. Про те, що за опришками стояла уся Гуцульщина, свідчить чимало згадок і роздумів письменства над наслідками появи опришківського руху. Інколи таку об'єктивну оцінку автори вкладають не лише в висловлювання простого народу. Так, Г. Хоткевич у «Довбуші» надає слово й представникам панства, щоб простежити розвиток цього процесу з найбільшою об'єктивністю: «Мабуть, знову вчуємо скоро за опришків. Давно вже, років п'ятнадцять, їх не було, ніби таких помітних. Гуцулія набирала сили. Оце, мабуть, набрала і, боюся, вибухне такою хвилею опришківства, що довго будемо її пам'ятати, хто живий останеться. Це буде дев'ятий вал, як на морі. Бо у нас опришківство ходить хвилями: нахлине, потім схлине, не чуть. А згодом іще – тай і йде»⁷.

Письменники української опришкіани початку ХХ ст., характеризуючи героїв, неодмінно згадували у творах різницю між поняттями «опришок» і «розбійник». Це відповідало насамперед історичній правді. «Народ чітко бачив відмінності між тими, хто через обставини ставав на опришківський шлях, і грабіжниками та вбивцями заради наживи... Відмінність між народним месником і

⁶ Ольбрахт І. Микола Шугай, розбійник. Твори. Переклад з чеської. Упоряд., вступ, ст. та прим. О.В. Мишанича. Ужгород : Карпати, 1990. С. 34.

⁷ Хоткевич Г. Довбуш. Повість. Харків : Фоліо, 2010. С. 35.

грабіжником простежуємо у назвах: на одному боці «опришок», «борець», «легінь», «бетяр», «гайдук», «гайдамака», а на другому – «злодій», «грабіжник», «головник»»⁸. У художніх текстах опришкіани ставлення народу до опришків передано за допомогою різних художніх засобів. Найчастіше і найпоширеніше серед них це порівняння опришків із «вольними птахами», «соколами», «ватагою крилатих» (Г. Хоткевич «Довбуш», В. Щурат «На синій Чорногорі», Б.-І. Антонич «Довбуш» та ін.). Символічні порівняння із птахами характеризують внутрішню якість опришків – бажання бути вольними і самостійно вирішувати долю. Натомість вороги опришківства – пани, магнати, представники влади характеризують опришків по-іншому. Наприклад, на весіллі у князя Яблуніцького (В. Гжицький «Довбуш») польська шляхта особливо не вибирає засобів для вираження негативного ставлення: «Довбуш є розбійник виключний. Довбуш є злочинець знатний і найбільший...»⁹.

Реалістично відтворюючи картини буття опришків, інші письменники також включали у тексти протилежні оцінки діяльності опришків. Таким прикладом може бути характеристика одного з героїв лібрето Б.-І. Антонича «Довбуш» зрадника Степана, який своїх колишніх побратимів вважає за «...пройдисвітів, шибай-головів, волоцюг, / паливод, неробів. Гультяїв, / харцизів й злодюг»¹⁰. Інколи у творах письменників присутнє подвійне авторське ставлення, спочатку як до опришка, захисника скривджених, своєрідного «робін-гуда», надалі ж така оцінка могла замінюватися на цілком протилежну – і колишній опришок ставав розбійником і гультяєм. Так, ставлення до Дмитра Марусяка («Камінна душа» Г. Хоткевич) є об'єктивним відображенням поглядів гуцулів до опришка, взяте із історичних і фольклорних джерел.

Художньо опрацьовуючи відображення епізодів життя і побуту опришків, особливу увагу письменство звертає на їх зовнішність. Найпоширеніші описи пов'язані із поясненням назви «чорні хлопці», і функціональним призначенням того чи іншого елемента одягу. Так, Г. Хоткевич описом зовнішнього вигляду Довбуша визначає багатофункціональність гуцульського повсякденного вбрання: «А тепер лежить он, як і всі, – у дубленім сардаку, в

⁸ Луців Є. Бойове мистецтво гуцулів. Тернопіль : Мандрівець, 2014. С. 57.

⁹ Гжицький В. Довбуш (роман, продовження). *Західна Україна*. 1933. № 3-4. С. 74.

¹⁰ Антонич Б.-І. Повне зібрання творів. Львів : Літопис, 2009. С. 624.

сорочці, оливою змашеній і моченій у смолі, у таких же гачах. Кінчалось опришківство, то не треба вже газді показної вбери»¹¹. Натомість в іншому описі опришка Дмитра Марусяка («Камінна душа» Г. Хоткевич) наголошено про неодмінну присутність серед елементів одягу ще й зброї: «...За ременем стирчала пара пістолів, а з-за плечей визирав кріс. Обвита тонкою жированою бляхою крисаня була залісена готурами й павичами, дармовиси й китиці бовкалися по боках. Через плече висіла красна тобівка, вибивана мосяжними бовтицями та бобриками; навхрест мудро рихтовані різьблені порошниці. На друге плече накинутий був червоний гаптований сардак, в руках сяйливий, дорого битий топірчик, котрим легінь грався, поблискуючи на сонці...»¹².

Певну відповідність одягу опришка і гуцульського чоловічого вбрання відзначали й історичні джерела. Так, В. Грабовецький у праці про опришківський рух наводить опис зовнішнього вигляду гуцула-опришка за оголошенням 1815 р.: «Опришок мав на собі червоний сіряк, обшитий щеребляними шнурами; зодягнений був у чорні штани з грубого сукна, мав ремінний пояс, капелюх і ходаки...»¹³. Творче використання історичного матеріалу дало українським письменникам можливість зосередити увагу на особливостях вдачі гуцула, приєднати діяльність опришківського руху до певної території та етногрупи.

Опришкування ставало народною традицією мешканців Карпатського краю, В. Гнатюк з цього приводу зазначав: «З часом, коли опришківство набрало розголосу, виробився між гірським селянством звичай, що майже кожний молодий парубок ішов на якийсь час в опришки...»¹⁴. Це стало підтвердженням думки І. Вагилевича, висловленої набагато років раніше, що «Карпати – це стародавня школа лицарської молоді». Багато мемуаристів і дослідників гуцульських звичаїв зазначали, що «навіть найбагатшим парубком, який не був хоча б два-три тижні в загонах опришків, дівчата нехтували»¹⁵. Тобто кожен мешканець гуцульського села був свого часу в опришківських загонах.

¹¹ Хоткевич Г. Довбуш. Повість. Харків : Фоліо, 2010. С. 365.

¹² Хоткевич Г. Авірон. Камінна душа. Харків : Фоліо, 2012. С. 115.

¹³ Грабовецький В. легендарні опришки – лицарі Карпат (XVI–XIX ст.) в літописі та ілюстраціях. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. С. 190.

¹⁴ Гнатюк В. Відозва в справі записування народних традицій про опришків. Етнографічна комісія ім. Т. Шевченка. *Хроніка НТШ*. Т. 32. Львів, 1907. С. 24.

¹⁵ Історія міст і сіл України. Івано-Франківська обл. К., 1971. С. 410.

В. Гжицький у романі «Довбуш» цей епізод життя гуцульського краю згадує під час звертання батька Олекси Довбуша до багатого гуцула Дідушка, який з опришками «гендлювати не мав охоти»: «Ви ж сами з опришківського роду, пане вийте. Я ще вашого гедю пам'ятаю, як то був опришок гідний та файний! Він вам і маєток цей залишив!»¹⁶.

«Опришківської науки» найчастіше навчалися у старих людей, найчастіше у народних переказах зафіксовано «діда з сивою бородою мало не до землі», який живе повсякчас у лісі і вчить молоде покоління, тобто молодих навчає завжди старший опришок: «І вивчив його той дід на опришка, бо сам колись був одним з найславніших опришків»¹⁷.

У гуцульському фольклорі існують перекази, як Довбуш став опришком. Свою «опришківську» науку він дістав також від діда-опришка, який дає йому настанову на пошук «єдиної вірної зброї» – топірця, який має Довбуш добути сам¹⁸.

Змальовуючи опришківське життя, письменники намагалися бути якомога точнішими. У творах вони характеризували й особливі види випробувань для опришків, які навчалися «опришківській науці» під керівництвом отамана. Насамперед це відповідало не тільки історичній правді, а й фольклорній традиції показу життя і побуту опришків. Такі змагальні вправи у середовищі опришків були викликані важкими умовами їх перебування, мала бути постійна мобілізація фізичної сили і внутрішнього духу, щоб протистояти не тільки своїм соціальним ворогам – панам, а й вміти вижити за складних умов існування. Художньо відтворюючи складні перипетії опришківського буття в горах, письменство прагнуло об'єктивно показати й умови, у яких вони перебували, особливості їх життя, випробування, які не кожен міг витримати.

Про зв'язок опришківського руху із Гуцульським краєм свідчить чимало згадок письменників про побут і культуру гуцулів, де елементи гірського життя сприймалися як логічний складник звичайного буття. Так, будівля гуцулів – це своєрідна фортеця, «тражда», яка свідчить про те, що постійна боротьба гуцулів із завойовниками Гуцульщини змушувала їх будувати домівки у

¹⁶ Гжицький В. Довбуш (роман, продовження). *Західна Україна*. 1933. № 3–4. С. 47.

¹⁷ Калинова сопілка. Антологія народної творчості. Київ, 1989. С. 384.

¹⁸ Легенди Карпат. Львів : Априорі, 2010. С. 61.

такому вигляді. «Мусила кожна гуцульська «гражда» бути твердиною, побудованою з твердого грубого дерева, обведена частоколом, малими віконницями, міцними замками. Коли ж волохи не переставали докучати гуцулам, тоді вони йшли в «опришки» й відплачувалися нападами на волохів. Так постало гуцульське опришківство, звернене пізніше проти поляків і проти мадярів, а ще пізніше проти австрійської влади»¹⁹. Гуцульські гражди ставали надійним прихистком для опришків, які ховалися від підступних ворогів, що не орієнтувалися у численних їх «криївках». У «Довбуші» В. Гжицького можна побачити таку оселю – це будинок Дзвінки, яка за авторським варіантом є не тільки коханою жінкою Довбуша, а й надійним товаришем, рятує його від загибелі, ховаючи опришка у оселі. Згадуючи елементи гражди, письменник підкреслює унікальність гуцульської оселі: «Побачивши його (Псовича) в брамі він (Довбуш) швидко скочив у кліть (добудова при бічній або задній стіні гуцульської хати, куди заходиться і з хати і з сіней і засунувши за собою двері із хати, став пильно прислухатися до того, що говоритиме панок, який зараз увійшов до кімнати... Дзвінка тоді кинулась до хорім і звідти хотіла дістатися до кліті, але й від хорім двері були зачинені»²⁰. Особлива здатність гуцулів-опришків будувати такі оселі-сховки, фортеці знадобилася їм і під час вимушеного перебування серед гір, коли вони були змушені пристосовуватися до важких умов проживання. «Гуцульський» текст містить чимало згадок про гірські сховки опришків. У описах зимовників передається й національний колорит гірського краю, спосіб спілкування гуцула із природним середовищем. Крізь опис зимівників, їх укомплектування передано гуцульське розуміння упорядкування власної тимчасової оселі, яка має бути і надійним прихистком у негоду, і непомітною іншим: «Зимовник? То палац такий, на пльонтрах, золотий. Та й слуг дванаціт обід варут, а стелевмісець-зорі ходє...»²¹. Однак опис романтично забарвленого, казкового місця набуває в уяві Марусі й реалістичних рис: «Вузонька темна яма, діра для вповзання, ковбик для сидіння, купа шкір для лежання... І нікуди не вийти, не дихнути свіжим повітрям. Відростають пазури, шерсть разом із брудом

¹⁹ Ломацький М. Гомін гуцульської давнини. *Гуцулія*. Чикаго. 1967. № 2. С. 24.

²⁰ Гжицький В. Довбуш (роман, продовження). *Західна Україна*. 1933. № 5–6. С. 40, 41.

²¹ Хоткевич Г. Авірон. Камінна душа. Харків: Фоліо, 2012. С. 243.

укриває тіло грубою корою, очі відвикають від денного світла і болять в їдучім диму...»²². Стає зрозуміло, що таке зимування було не для кожного й серед гуцулів. Гірська природа краю відкладала відбиток на характері гуцула, зокрема й його витривалості і вмінні переборювати труднощі. Опришківське життя, виходячи з творів українських письменників початку ХХ ст., за сприяння активного історичного матеріалу, а також фольклорних джерел, поступово втрачало ідеального забарвлення, автори об'єктивно прагнули показати тяжкі умови існування гуцулів-опришків серед природного світу.

У розкритті особливостей характеру героїв-опришків автори орієнтувалися на історичні і фольклорні джерела. Розкриваючи вдачу опришків, письменники пояснювали її особливостями природного середовища, яке викохало опришківський дух: «Так – для великих і сильних, кріпких і міцних людей сотворив Бог оці всі гори!... Так! Мусять мати силу медведя, відвагу й сприт рися, драпіжність орла, хитрість лисиці і звинність петруга в потоці. А зайде потреба, мусять бути, як буря і повінь, що нищить і трощить усі перешкоди, щоб тільки здобути те, що задумав осягнути...»²³.

Войовничий і рішучий характер гуцула виплеканий його стосунками із природним середовищем. Гірська природа, постійно наражаючи гуцулів на небезпеки, зробила з них сильних, активних, витривалих людей, яким підвладні були й природні стихії, і тваринний світ. Опришок, який ставав на чолі загону повстанців, набував рис казкового лицаря, який чинить справедливий суд над кривдниками, і мав неабияку чарівну спритність: «Напади, один другого сміливіші, один другого удачніший, посипалися, як з мішка. І число їх, і територія розповсюдження попросту лякали. Здавалося, що сей розбійник може бути в один час в багатьох місцях одразу... Молодий ватажок, видимо, не знав небезпек і нікого й нічого не боявся. Перелітав з місця на місце й лякав бистротою своїх пересувань... Такі штуки можна показувати хіба з залізними ногами, зрештою в опришків таки й були залізні ноги»²⁴. В оцінці діяльності ватажка опришків письменники наближали бачення до народного уявлення про героя-опришка, «втаємничували» його

²² Хоткевич Г. Авірон. Камінна душа. Харків: Фоліо, 2012. С. 244.

²³ Ломацький М. Гуцульський світ. Косів : Писаний Камінь, 2005. 328 с.

²⁴ Хоткевич Г. Довбуш. Повість. Харків : Фоліо, 2010. С. 173.

здібності, характеризували персонажа у напрямі його романтизації та ідеалізації, незважаючи на історичні реалії.

Зброя, яку носили із собою опришки, належала до елементу національного одягу гуцула. Серед великої кількості зброї, яку завжди носили опришки, особливе місце належить топірцеві, який гуцули називали «барткою» або «балтою». Гуцульський топір має багатосимволічне значення, головне з яких те, що для гуцула він був символом боротьби за волю. Художня відповідність змісту фольклорного джерела («Подивлюся на опришка – то файний молодець: / В одній руці пістоль держить, а в другій – топорець./ Ой на горі дві смереки, на Рибниці кладка./ Скупалася в панській крові опришківська бартка»²⁵) присутня у багатьох творах опришкіани. Так, Юрко Ревізорчук (Г. Хоткевич «Верховинці») називає топірець «третьою рукою опришка», а Олекса Довбуш (В. Гжицький «Довбуш») доручає опришкам власний топірець як знак зраднику гуцулові Дідушці про неодмінність покарання його за зраду. Власний топірець, як підтвердження висловлених вимог, віддає ворогам і Дмитро Марусяк («Камінна душа» Г. Хоткевич).

У художніх творах використовують письменники й інші особливості гуцульського спілкування із світом. Зокрема, це є переказ інструкцій ватажка, які опришки отримують. Їх текстова структура за змістом становить поєднання елементів казкового і пригодницького жанрів: «У вівторок в опівночі, кого ниймут і ниповісе, найбуде на Чорногорі. З озера недалеко від берега стоє дві смереці. ... Проти них від угорської границі д'горіде стежка межі скалами. Підете нев двіста кроків. Направо буде камінь, і на нім найдете стару верету. Відвалите той камінь, там буде печера, і там я вас буду ждати...»²⁶. Із фольклорних джерел, які характеризують опришків, до художнього тексту письменники включають згадки про такі якості опришків, як свідчення наявності надприродних вмінь і неймовірної сили. Чимало легенд існувало про невразливість опришків до куль чи інших ушкоджень. Так, за народними переказами, куля не брала Пинтю, бо він обмастився у кров чорта, Довбуш чи Шугай стають сильними і невразливими за рахунок вживання чарівного зілля, напою, або мають при собі певний

²⁵ Ходили опришки: Збірник / передм., упоряд., приміт., словник І.М. Сенька. Ужгород : Карпати, 1983. С. 14.

²⁶ Хоткевич Г. Неопубліковані гуцульські п'єси. Луцьк : ВМА «Терен», 2005. С. 35.

чарівний амулет. Характеризуючи образ Довбуша, В. Гжицький опис його неймовірних здібностей вкладає в уста побратимів: «До неймовірних розмірів виріс в устах оповідачів і ще більше в очах слухачів Довбуш. Його відвагу, силу, розум вважали просто за явища надприродні і так само оцінювали його подвиги. Були певні, що він зрівняє світ»²⁷. Наділення свого персонажа надзвичайними здібностями мало на меті не тільки показати тісну взаємодію художнього твору з фольклорним джерелом, а ще й довести реалістичне підґрунтя наявності сили. Письменники надзвичайні здібності Довбуша або інших опришків пояснювали постійними тренуваннями і вправами. У повісті «Довбуш» Г. Хоткевича є згадка про те, як тренований опришок вмів одним рухом вивернути смереку з корінням. Така здібність була необхідною у гірських умовах за відсутності земляного ґрунту: було дуже важко зробити могилу, щоб поховати померлого опришка. Винахідливість Довбуша, помножена на його тренованість, сприяла довшому існуванню його загону серед важких умов. Таким чином, надаючи реальне пояснення конкретним, на перший погляд, неймовірним здібностям опришків, письменники характеризували умови, які оточували опришків, шукали більш реальні причини їх появи.

Опришківська справа починалася на день Святого Юрія (Георгія). Серед всіх українських святих саме Святий Юрій на Гуцульщині є найшановніший, вважають його святим оберегом Гуцульського краю. Коментарі І. Сенькова підкреслюють важливість цього християнського святого в діяльності опришківського руху: «На Юрія опришки збиралися в горах, в таємних місцях, де ватажки приймали нових охочих, які мусили проходити різні випробування та іспити на відвагу і спритність. Потім мусили складати присягу на вірність і послух. Ватажки випробовували зброю й опрацьовували плани опришківської боротьби»²⁸. На прямий зв'язок найбільш шанованого християнського свята із зародженням опришківського руху зазначив й Г. Хоткевич у повісті «Каміння душа».

Водночас у опришків була «своя» віра, яка асоціювалася з певними обрядами, що синтезували у собі християнські та

²⁷ Гжицький В. Довбуш (роман, продовження). *Західна Україна*. 1933. № 5–6. С. 11.

²⁸ Сеньків І. Святий Юрій Переможець – патрон Гуцульщини. *Гуцульщина*. Торонто, 1988. № 11. С. 5–6.

язичницькі традиції, а то й взагалі становили окремий релігійний напрям, пов'язаний тільки з опришківською традицією. Свідченням цього є присяга опришків, яка здійснювалася на «топір громовий», який здавна був ознакою язичницького бога війни Перуна. Про власне «свої» опришківські обряди є згадка також у багатьох історичних документах про те, як священники перед смертю Олекси Довбуша запропонували йому прийняти сповідь, на що він їм дав негативну відповідь: «Уже я висповідався і причащався в той час, коли став на цей шлях». Тобто перед тим, як стати опришком, він пройшов якісь ініціаційні обряди, які суперечили церковним канонам»²⁹. Вищезгаданий факт наявності «своєї» віри у Довбуша відповідно до історичної правди згадує у повісті «Довбуш» Г. Хоткевич: «Довбуш Олекса промовив отакі слова: – Сповідав-сми й законював-сми в той час, у котрий поступав-сми на цесу дорогу. Бирше не потрібую. Сильно сказав оце Олекса Довбуш... Який же сміливий справді сей Довбуш, коли йде в таку путь і сам, без Бога»³⁰. Опис враження, яке справило на присутнього священника зізнання Довбуша, свідчить про неподібність характеру легендарного опришка до всіх інших людей, його винятковість, навіть у вірі.

Об'єктивно зображаючи діяльність опришків, письменники показували різні точки зору на суворі особливості принципу життя опришків у горах. Так, Г. Хоткевич у «Верховинцях», висвітлюючи під час розмови опришків їх буття, подав картину опришківського реалістичного сприйняття дійсності, де співвідношення понять смерті і життя цілком залежить від випадку. Зображення такого ставлення до життя опришків, схарактеризоване принципом «бери від життя все, поки живий», було новаторським у літературі на початок ХХ ст., на відміну від художнього тексту кінця ХІХ ст. про опришків, де їхній рух намагалися письменники більше ідеалізувати (наприклад, М. Устиянович «Верховинці», Ю. Федькович «Довбуш»).

2. Олекса Довбуш як зразок «ідеального» народного месника у творах Г. Хоткевича та В. Щурата

Найчастіше серед опришків, народних месників, у художніх творах письменники зображували постать Олекси Довбуша. Для

²⁹ Каляндрук Т. Загадки козацьких характерників. Львів, 2006. С. 141–142.

³⁰ Хоткевич Г. Довбуш. Повість. Харків : Фоліо, 2010. С. 336.

багатьох гуцулів він становив собою ідеальний зразок відданого оборонця рідного краю, про який склалися пісні, казки, легенди і перекази. Тому й природно, що літератори звертали свою увагу на цю героїчну постать. До художніх творів перших десятиліть ХХ ст., в яких крізь змалювання постаті Олекси Довбуша презентовано світ Гуцульщини, належать поеми Василя Щурата «Олекса Довбуш» та «На синій Чорногорі», а також повість «Довбуш» Гната Хоткевича.

В. Щурат у творах вдається до реалістичного відтворення окремих епізодів із життя ватажка опришківського загону Олекси Довбуша. Зокрема, основою поеми «Олекси Довбуша» є один із історичних фактів з біографії видатного опришка – спалення замку польського магната в Делятині. Оцінка постаті опришка подається крізь реалістичне відтворення панщини і великого бажання гуцулів (використано символічне значення образу грому, яке наближене за основним мотивом звучання до поезії І. Франка «Гримить, благодатна пора наступає») знести всі «панські вежі та й ті мури». Олекса Довбуш стає реалістичним втіленням найпотаємніших бажань всіх гуцулів, які, «не знаючи культури», починають замислюватися над причинами важкого становища. Образ народного месника виписаний у творі відповідно до народної традиції. Довбуш виступає славним лицарем Чорногори-Гуцульщини, допомагає бідному люду, адже він «знав, де в гуцула боляче / Й від чого він певне гине»³¹. Також відповідно до фольклорного образу Довбуша, ватажок опришків у В. Щурата гіперболізований за рахунок показу його неймовірної сили, спритності, кмітливості. Письменник вдало використав інформацію, почерпнуту із народних переказів і легенд, в які відтворюються випробовування на вірність народів Олекси Довбуша, щоб показати його непідкупність перед «панськими пропозиціями» залишити опришківську справу. Отаман опришків постає як справжній вірець борця за справедливість. Так, Олексі пропонує пан стати «пушкарем над пушкарями» лише для того, аби він залишив грабувати багату шляхту. Однак справжні наміри Довбуш швидко розгадує і залишається вірним простим селянам. Своїх переконань бути паном в горах він не залишає, емоційний стан героя письменник передав шляхом метафоричного порівняння блиску його очей, крові з персоніфікованими образами-презентантами Гуцульщини: «Тільки очі в нього блисли, / Як два блиски над Горчаном. / Як на спаді Прут Клекоче, кров у серці

³¹ Щурат В. Поезії. Львів, 1962. С. 237.

склекотіла»³². Як Прут і Горчан презентують Гуцульський край, своїм зовнішнім виглядом створюють уявлення про цю місцевість, так і опис зовнішності, внутрішнього почування передають ставлення опришка до пропозиції панів. У цій висловленій бурхливості його почуттів простежуються особливості національної вдачі гуцула, який і «любить гаряче», і бореться за волю без зупину. Перед очима читача постає герой, який не ховає від нього власних почуттів, а чарівні описи природи Карпатського краю слугують м'яким обрамленням для показу справжніх «гарячих» гуцульських почуттів: «Не так зорям легко впитись, / Як Олекса впивсь любов'ю. / Так упитись, перепитись / Міг він кров'ю, тільки кров'ю»³³. Тобто у почуттях до коханої він щирий, як і під час помсти за кривди бідного люду. Для нього почуття любові та ненависті знаходяться в одній площині, за емоційним виверженням ці почуття однакові і у них він справжній чоловік, який кохає, і народний месник. На зв'язок із гуцульським фольклором вказують порівняння зовнішності і вчинків Олекси Довбуша, вміщені у творі – він «неначе ведмідь із полонини» та мав «стан тополі». Використання сталих фольклорних образів, які характеризують як зовнішність, так і внутрішній світ героя, становлять собою ще одне свідчення ідеалізації образу ватажка опришків.

Характер героя розкривається не тільки за допомогою показу зовнішніх чи внутрішніх якостей – письменник його характеризує через вчинки і дії. Епізоди-зіткнення із ворогом-паном розкривають його негативне ставлення до всього, що принижує людську гідність, незалежно від соціального походження. Опришківську зверхність над паном, здатність до боротьби за власні права Довбуша показує письменник, відтворюючи розмову Олекси з паном, в якій опришок підкреслює свою виняткову місію бути організатором визвольної боротьби простого люду: «Ти гадав мене вбрати, / Як коня, у срібні шори? / Вмію, вмію я орати / Так, як гори перун оре!»³⁴. Виведення у кульмінаційному епізоді образу громовержця є свідченням готовності Олекси захищати простих людей, бути їх поборником. У поемі Олекса постає людиною-борцем, який здатний здійснити бажання простого люду – покарати за його кривди пана. Тому епізод спалення панського маєтку сприймається реципієнтом як

³² Щурат В. Поезії. Львів, 1962. С. 250.

³³ Ibid. С. 251.

³⁴ Ibid. С. 254.

реальний доказ опришківської вірності власному народові. Олекса залишається «паном на всі гори», який не зрадив народові і довів неспроможність пана протистояти помсті: «Минув тиждень. Блиск пожежі / Вість подав гуцульським борам, / Що великопанські вежі / Поклонились панським горам»³⁵. Отже, у поемі В. Щурата образ Олекси Довбуша відтворено шляхом переплетення як романтичних, так і реалістичних традицій. Активно користуючись фольклорними джерелами, письменникові вдалося створити реалістичний образ видатного ватажка Гуцульського краю, сповнений романтичного забарвлення. Певна ідеалізація образу Довбуша виправдана бажанням письменника відтворити внутрішній світ свого героя, а також показом того персонажа, який втілює у собі найкращі риси представників Гуцульщини, якими його наділяли фольклорні та історичні джерела.

Романтичний характер має поема В. Щурата «На синій Чорногорі». Її основний сюжет стосується розробки поширеного фольклорного мотиву пробудження від сну поборника гуцулів Довбуша, який за їх уявленнями не загинув, а сидить у Царстві Божому «на кам'яному кріслі / над кам'яним столом» й чекає слушної нагоди, щоб повернутися у Гуцульський край.

Оніричний мотив допомагає створити образ Довбуша, який навіть на тому світі не може спокійно спати, лягає лишень перепочити, адже справу, яку він розпочав у рідному краєві, ще не завершено. Згадка про «кам'яне крісло» та «кам'яний стіл» говорить про обізнаність В. Щуратом із «священними» місцями перебування на Гуцульщині Довбуша, серед яких відомі й «стільці» Олекси. Так, «відомо, що на території тільки Галицької Гуцульщини таких «кам'яних» стільців Довбуша існує сім (Зелене, Прокурава, Город, Бистрець, Устеріки, Шепіт, Пасічна), вони й до нашого часу є місцем поклоніння пам'яті і величі легендарного гуцульського опришка Довбуша»³⁶.

Романтичному характеру поеми сприяють використання фольклорної поетики, яка сприяє формуванню уявлення про настання того моменту, який призведе до пробудження Довбуша: серед яких градаційний прийом у відтворенні відчуття наростання

³⁵ Щурат В. Поезії. Львів, 1962. С. 255.

³⁶ Кугутяк М. Сакральна спадщина Гуцульщини. *Старожитності Гуцульщини. Джерела з етнічної історії населення Українських Карпат*. Каталог пам'яток історії та культури: у 2-х томах / Авт. ідеї, гол.ред. М. Кугутяк. Івано-Франківськ-Львів: Манускрипт-Львів, 2011. С. 27.

народного обурення ситуацією, що склалася після смерті отамана, символічні традиційні порівняння опришків із соколами, які вільно літають над простором рідного краю, передання внутрішнього стану героя, який відчуває потребу пробудитися, за рахунок поєднання слухової та зорової образності, використання образу грому, бурі як символічного пробудження народу і Довбуша тощо. Опришок, який відчуває прихід слушного часу, приступає до захисту народу, відчуває велику його силу, адже за ним йдуть його побратими: «Взяв Довбуш порошниці / і ясний кріс до рук, / і далі ходом в доли, – / за ним потоків гук»³⁷. Довбуш знаходиться завжди поряд зі своїм народом, величні картини його маршу за визволення рідного краю наповнені символічним значенням – кріс і порошниці акумулюють непоборність гуцульського духу, а рішучість у діях опришка свідчить про його усвідомлення власної місії для здобуття волі рідній Гуцульщині.

Образ Довбуша набуває гіперболізованого характеру. Щоб осягнути велику кількість прибічників, які об'єднуються під його прапором, він споглядає над цілою Україною: «І встав він на поляні, / І глянув праворуч: / прапори повівають / з-поза Дніпрових круч. / І ліворуч прапори, / з-над Дону аж до Сян / за воями йдуть вої»³⁸. Автор таким чином втілює ідею консолідації всіх українських земель, адже споконвіків не тільки гуцули, а й інші українці прагнули волі. Ідея була не нова для кінця XIX – поч. XX ст. на території Західної України, зважаючи на численні поетичні візії Ю. Федьковича, С. Воробкевича, І. Франка.

Авторською волею образ-символ відродженого Довбуша поєднується із постаттю Т. Шевченка, який є символічним продовженням основних ідей романтизованого героя. На чолі організованого війська за визволення рідного краю Олекса Довбуш впевнюється у незнищенності власної ідеї національно-визвольної боротьби: «Загнали сурми, труби, / Гей гра ж бо тота гра! / Довкола заgrimіло / Стотисячне урра!»³⁹. Романтичності образів героя додає й опис його внутрішнього світу: він щиро радіє, що його справа продовжується іншими ватажками. Автор прагне довершити постать народного месника згадкою про його стійку впевненість у тому, що «настали нині бої / Без крісів і шаблук», і він піде на

³⁷ Щурат В. Поезії. Львів, 1962. С. 265.

³⁸ Ibid. С. 266.

³⁹ Ibid. С. 268.

відпочинок. Щира наївність думок ідеального оборонця гуцулів підкреслена автором за рахунок згадки про появу нового «ясного кріса». Це свідчить про те, що, незважаючи на епохальні історичні зміни, які відбуваються у суспільстві, на тяжіння до його гуманізації, єдиним засобом здобуття волі для рідного краю на поч. ХХ ст. залишається кріс як споконвічний символ боротьби.

Романтизований образ Довбуша дав змогу письменникові поєднати у його характеристиці історичну правду і художній вимисел, посилений елементами фольклору. Довбуш для В. Щурата стає тією особистістю, яка крізь віки може співвіднести не тільки різні історичні площини, а об'єднати навколо себе всіх українців.

Повість «Довбуш» Г. Хоткевича є своєрідним доказом творчого опрацювання не стільки постаті легендарного опришка, скільки з'ясуванню причин виникнення опришківського руху на території Гуцульщини. До часопросторового обсягу твору письменник залучив більший історичний матеріал, переміщуючи акцент зображення діяльності Довбуша у реалістичну площину. «Гуцульський» текст набуває у повісті історичного звучання за рахунок згадки у творі реальних історичних осіб, поряд із Довбушем, проте автор цілком не виключає із тексту твору й романтичний аспект. Змальовуючи Довбуша у часовій проекції, письменник досліджує всі етапи формування його складного і неоднозначного характеру. Перед читачем постає Довбуш як людина виняткова, допитлива, цікава до всіх процесів, які відбуваються навколо нього. Із перших згадок письменника про особливості виховання, зростання і навчання серед гір молодого Довбуша стає зрозуміло, що герой – не звичайний гуцул, а має певні природні здібності, посилені за рахунок його співіснування із рідним краєм. Спочатку це відбувається за рахунок філософського осмислення змісту переказів і легенд краю про видатних опришків. Надалі взаємодіє із світом Гуцульщини Довбуш фізично. Юнак поступово «входить» у природне середовище, знайомиться з особливостями краю. Так, для повноцінного єднання із світом Карпат необхідно було відірватися від щонайменшого цивілізаційного поступу і поринути у таїну гір. Лише серед гір, будучи на полонині, Довбуш відчуває природну єдність і гармонію із Карпатським Всесвітом. Таким чином, письменник об'єктивно дослідив умови і причини становлення вдачі і фізичних здібностей легендарного опришка.

Еволюція зростання ватажка опришків передбачає авторське дослідження всіх рис характеру, якими наділяли гуцули народного месника: сміливість, витривалість, кмітливість, винахідливість, організаційні здібності тощо. Це і можна побачити у повісті «Довбуш». Письменник дав можливість Довбушеві у повісті, порівняно із однойменним драматичним твором, більше висловити думок і переконань, які засвідчують його унікальність і водночас реальність. Довбуш у Г. Хоткевича – це приклад ідеального народного месника, який увібрав всю енергетику гірського краю, а для «гуцульського» тексту став «вічним» образом-презентантом Карпатського краю.

Довбуш у повісті виступає не просто поборником соціально і національно знедолених людей, він весь час має сумнів у діях із загальнонародської позиції. Невипадково у пошуках власного «я», призначення у світі він йде до священника й у бесідах із ним знаходить і сенс єднання зі Всесвітом, і розуміння сутності, і має можливість висповідатися у істинних намірах перед Богом і світом у цілому. Письменникові вдається «зазирнути» у душу молодого Довбуша, щоб зрозуміти джерело його сумнівів і вічного каяття перед світом. Світ гуцульської віри ґрунтується на поєднанні народних язичницьких уявлень із християнськими традиціями. Дослідженню винятковості Олекси Довбуша у ставленні до двох складових гуцульського світогляду й присвячує філософські роздуми персонажа письменник. Якщо народні уявлення про міфічний світ потойбіччя гуцул Олекса «розвінчує» відразу, на початку свого навіть ще «не опришківського» шляху, то для усвідомлення власного призначення і думок-сумнівів щодо існування Бога загалом необхідно прожити йому ціле життя. Досліджуючи філософію буття легендарного опришка, його ставлення до Бога, письменник подає еволюцію його характеру, вибудовує основні сюжетні лінії твору. Богоборча думка Довбуша починається від моменту страху усвідомлення її появи: «Сказати є, що його просто немає, того Бога, що небеса порожні в той самий час, як і земля, і вода, і повітря, і все заселене, – це було поверх свідомості гуцульської взагалі, а в тім числі й Олекси. Олекса-чортоборець боявся стати богоборцем. Віковічна віра всіх предків не могла так скоро зникнути в одному індивідумі – і Олекса роздвоївся»⁴⁰.

⁴⁰ Хоткевич Г. Довбуш. Повість. Х.: Фоліо, 2010. С. 116.

Художньо досконало вивчивши за історичними і фольклорними джерелами особливості характеру Олекси Довбуша, автор дозволяє собі глибоко зазирнути у «його» світ, показати його до найменших подробиць. Довбушеву філософію розуміння Бога передає автор у момент чергової розмови опришка із священником Кралевицем. Найголовніше питання всього життя опришка «Чи є Бог, чи нема?» стає розумінням всієї сутності народного месника. Художньо відтворюючи філософію душі обох персонажів, автор показав, що питання є достатньо важким не тільки для гуцульського розуміння, а насамперед для цілого людства, адже на ньому будують творчі шукання видатні розуми світу. Внутрішня боротьба поглядів обох героїв закінчується об'єктивними роздумами священника щодо того, як має ставитися Олекса Довбуш до Бога: «Гарно говорив сапогівський єгомость, але відповіді точної, в одному слові, так-таки й не дав. Зрештою Олекса й не потребував її. ... Олекса розумів, що невіру в чорта можна демонструвати на людях, але невіру в Бога краще залишити в самому собі. Тим більше, що зараз же після цього поставало питання: ну добре, Бога нема, чорта нема – а що ж є?...»⁴¹. Отже, у «гуцульському» тексті Г. Хоткевича Довбуш – людина реалістична, однак «виняткова», талановита, наділена тими особливими душевними порухами, тими знаннями, які сприяють розвитку у його душі саме богоборчих мотивів.

Виходячи від основ загальнолюдської філософії, Г. Хоткевич показав легендарного опришка як особистість, що втілює дві іпостаті – людину-борця, і людину, яка шукає компромісів і не налаштована на збройну боротьбу. Об'єктивну оцінку з позиції гуманізму діяльності народного месника надає священник: «І оцей простий гуцул двома словами скидає з основ усю оту феєричну будову і дає свій убогий, але цілком реальний план. Не політ, а якесь плазування. Не пожар, а саме лиш підпалювання, а воно гасне – ти його підпалюєш, а воно гасне»⁴². Однак Олекса не взяв до уваги поради Кралевича і обрав опришківство. Об'єктивна оцінка діяльності майбутніх опришків, подана словами дружини священника, є своєрідним пророцтвом майбутньої війни гуцулів із кривдниками-панами: «Ображеним гуцулом керувати годі. Він піде тепер самопас, піддасться власним інстинктам, підпаде під вплив оточення диких товаришів. І надаремне ви, отче, так перелякалися

⁴¹ Хоткевич Г. Довбуш. Повість. Харків : Фоліо, 2010. С. 132.

⁴² Ibid. С. 147.

одного вбивства на своїх руках – тих убивств буде більше... Не стане рук у вас, не стане пальців на руках...»⁴³. Таким чином, Г. Хоткевич заглибився у поняття віри і покарання за порушення Божих заповідей. Вбивства, які вчиняє Довбуш, на думку автора, виправдані лише крайньою потребою, зважаючи на факти, зафіксовані народною свідомістю, що сформувала достатньо «симпатичний» образ героя-борця за долю покритвджених. Незважаючи на заклики до вбивств панів, Довбуш не вбивав людей. Вимушені вбивства письменник виправдовував «поганим поведженням пана із селянами», «участю в організації походу на опришків» тощо. Однак протягом твору думка про невідмінність покарання героя за вчинені вбивства, порушення основних Божих заповідей присутня. Довбуш у хвилини душевного неспокою постійно картає себе за злочини, вчинені несправедливо, з-за особистої помсти (смерть Дідушка). У найважливіші моменти життя, перемоги і поразки, він постійно знаходиться у душевному неспокої, попри внутрішнє наповнення змісту боротьби (історично підтверджена помста пану Золотницькому, яка стала ще одним доказом відчайдушної боротьби Довбуша за права простих гуцулів). У сцені помсти панові Золотницькому відбувається чітке усвідомлення Довбушем основної різниці його руху від поняття грабівництва: «О, видіте?... Легіні!.. Підійміт руки д'гори, аби люде вигіли, що не рабували-сми пана, лиш прийшли за люцковкривдов стати»⁴⁴.

Характер Довбуша Г. Хоткевич показав у русі, стаючи на шлях опришкування, він змінюється. Поряд із усвідомленням боротьби заради зменшення соціального тиску панів на селян, серед рис характеру, описаних вище, з'являються й негативні – бажання слави, тягіння до влади над іншими опришками, розбійницька вдача тощо. Зміни у характері персонажа призводять і до змін у ставленні до нього оточення. Так, опришки, які входили до його загону «почали потроху показувати норови. Те, що думали раніше, почали говорити півголосом, те, що говорили півголосом, казали тепер на повний голос»⁴⁵. Тобто настанови, отримані в результаті філософських розмов Довбуша і священника Кралевича, поступово зникають у його свідомості, одні пріоритети в житті замінюються іншими. Поступово людина, яка задумувала над високими

⁴³ Хоткевич Г. Довбуш. Повість. Харків : Фоліо, 2010. С. 163.

⁴⁴ Ibid. С. 232.

⁴⁵ Ibid. С. 335.

проблемами існування Бога, перетворюється на звичайного грабіжника і вбивцю. Однак не моральну деградацію особистості прагне показати письменник у постаті Довбуша. Поштоvhом для відродження душевного єднання із світом Гуцульського краю стає звістка про арешт отця Кралевича, який агітував із позиції всепрощення гуцулів вставати до заgonу Довбуша: «Олекса тремтів... Так от як високо ставив отець Кралевич його, Довбушеву, діяльність. З амвона накликав іти за Довбушем... А Довбуш що робить? Жидівські шинки розбиває...»⁴⁶. Через численну кількість помилок, смертей побратимів, рідного сина, відречення від тихого спокійного життя заради вільного єднання із гірським світом, поранення повертається Довбуш до усвідомлення своїх розбійницьких вчинків.

У останні хвилини життя опришок постає людиною, яка знаходиться у гармонії із навколишньою дійсністю. Довбуш стає символом Гуцульщини, гірського краю. У його свідомості виринають ті природні об'єкти, які були завжди поряд із ним: «Он Зелень... Так гора називається, на якій розложився сам Космач... На захід висока Шекалівська, вона найкраще освітилася, і вся вже виступила на тлі неба. А на схід іще темніє найвищий туту непривітний Гругіль»⁴⁷. Довбуш – це частина гірського світу, а у сповіді із краєм він щирий і безпосередній. Для Довбуша всі об'єкти, які його оточують, – це живі істоти, що надихали його на боротьбу за права селян: це і сонце, і вітер полонинський чорногірський, і люди, які, на переконання опришка, «зрадили його». Водночас у душі героя Г. Хоткевич не зазначив ані найменшої крихти образи на тих, за кого жертвує життя: те, що відбулося сприймається ним як ще одна спроба відповідно до законів природи змінити навколишню дійсність. Усвідомлення неможливості власною діяльністю вплинути на хід історії краю простежується у внутрішньому монологі героя, майстерно відтвореному автором: «Не здійснились мрії високі, не прийшли до skutku великі задуми. Узв'язся за те, чого не могли підняти мої плечі – і от... вмираю. Не Штефанова куля мене устрелила, а роздавила мене величність почину, на який іще не прийшов час»⁴⁸.

Вся філософія внутрішнього буття опришка виражена у його ставленні до проблеми співвідносності життя і смерті, крізь оцінку

⁴⁶ Хоткевич Г. Довбуш. Повість. Харків : Фоліо, 2010. С. 344.

⁴⁷ Ibid. С. 359.

⁴⁸ Ibid. С. 360.

якої проступає усвідомлення того, що із його смертю життя на Гуцульщині продовжується. Його смерть для Гуцульського краю не є особливим явищем – її природа просто не помітить. Мінорного звучання останнім хвилинам життя героя додає метафоричне порівняння опришківської долі із каменем, який «котиться, і скаче, і підстрибує, і ломить кущі жерепу, що постелився на узбіччі», однак не усвідомлює того, що гущавина жерепу велика і який би не був камінь великий, він паде знеможений «десь у зеленій непроглядній гущавині»⁴⁹.

Крізь відтворення думок простежується авторський погляд на особливості опришківського життя. Селянин, який став опришком заради звільнення рідного краю від панства, не в змозі повернутися до колишнього селянського життя. Обставини складаються так, що повернення просто неможливе.

Повість «Олекса Довбуш» Г. Хоткевича розкриває авторську концепцію несприйняття ідеї збройної боротьби за визволення селянства від соціального та національного гніту. Його Довбуш насамперед є людиною, а не борцем, попри свою опришківську діяльність. Він мріє про тихе і спокійне життя, навіть керуючи опришками, а в останні хвилини перед смертю у його свідомості виринає думка про справедливість покарання його за зроблене лихо, нехай і своїм ворогам: «Тисяча літ минула з того часу, як я хотів убити Дзвінчука, а він натомість убив мене. Оце, мабуть, і єсть оте: хто підняв меч – від меча й загине...»⁵⁰.

Однак автор не цілком «розвінчує» культ легендарного опришка. Повість сприймається реципієнтом як своєрідний пошук Г. Хоткевичем причин «освячення» легендарного образу Довбуша, його вічності і незнищенності. Невипадково повість й завершується возвеличенням пам'яті гуцулів про свого героя: «А народ не забув Довбуша і оспівав його в найкращих своїх піснях, овіяв поезією, чарівними легендами, і в очах народу Довбуш став героєм. Немає гуцула, дитини малої гуцульської, яка не знала би оповісти про Довбуша і його героїчну боротьбу з панами... Не хочуть вірити люди, що Довбуш умер»⁵¹. Письменник не прагнув «принизити» діяльність і вчинки легендарного народного месника – він схилив голову перед народною пам'яттю про велич Карпатського героя,

⁴⁹ Хоткевич Г. Довбуш. Повесть. Харків : Фоліо, 2010. С. 362.

⁵⁰ Ibid. С. 364.

⁵¹ Ibid. С. 373.

відчув генетично закодовану потребу гуцула у «своєму» героєві, який сприятиме створенню міфу про цей гірський край.

ВИСНОВКИ

Вивчення історії становлення та розвитку Гуцульського краю неможливе без дослідження літературної спадщини, темою якої є зображення життя, культури та побуту його мешканців-автохтонів. Особливо письменники цікавилися народною творчістю про опришків, їх легендарних ватажків, боротьбою проти поневолювачів, що й знайшло відображення у їх творах. Літературна опришкіана охоплює погляди на народних месників, сповнені як романтичних, так і реалістичних рис. Письменники часто зображали характери опришків, намагалися пояснити їх розбійницьку вдачу чи відчайдушність у подоланні кривдників. Об'єктивно зображаючи опришків, письменники орієнтувалися на загальнолюдські позиції, визначали центри ментальної єдності опришка-гуцула із природним середовищем, яке вплинуло на наявність суперечливих складників характеру месника.

Бойова гуцульська вдача, бажання відчувти вільним спонукало опришків до несамовитості і непередбачуваності у вчинках. В. Гжицький, Г. Хоткевич, В. Щурат та інші зображали внутрішній світ опришка, у якому «робінгудівський» складник займав частку його світоглядних орієнтирів. Автори початку ХХ ст. глибоко відчували і зуміли відтворити у художньому тексті тонку грань, яка існувала між справжніми опришками-оборонцями і розбійниками.

Найчастіше письменники початку ХХ ст. об'єктивно відображали героїв. За рахунок використання фольклорних та історичних джерел вони прагнули створити реалістичні образи як видатного ватажка Олекси Довбуша, так і інших опришків. Вимальовуючи у якості ідеального народного месника Довбуша, автори розкривали його внутрішній світ, утілювали у його постать певну ідею. Боротьба під керівництвом Довбуша сприймалася як зразок прагнення до волі не лише Гуцульського краю, а й України загалом.

АНОТАЦІЯ

Дослідження присвячено характеристиці та особливостям зображення опришків та їх ватажка Олекси Довбуша у літературних творах перших десятиліть ХХ ст. Народних месників Карпатського краю письменники відображали об'єктивно, використовуючи

історичні та фольклорні джерела. Змальовуючи життєві ситуації, внутрішній світ персонажів, що різняться характерами, світоглядними орієнтирами, баченням долі, українські письменники поч. ХХ ст. прагнули донести думку, що саме Довбуш є особистістю, яка кризь віки може об'єднати навколо себе всіх українців.

Література

1. Антонич Б.-І. Повне зібрання творів. Львів : Літопис, 2009. 968 с.
2. Гжицький В. Довбуш (роман, продовження). *Західна Україна*. 1933. № 3-4. С. 43–76.
3. Гжицький В. Довбуш (роман, продовження). *Західна Україна*. 1933. № 5–6. С. 5–43.
4. Гнатюк В. Відозва в справі записування народних традицій про опришків. Етнографічна комісія ім. Т. Шевченка. Хроніка НТШ.Т. 32. Львів, 1907. С. 16–25.
5. Грабовецький В. Легендарні опришки – лицарі Карпат (XVI–XIX ст.) в літописі та ілюстраціях. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. 464 с.
6. Історія міст і сіл України. Івано-Франківська обл. Київ, 1971. 640 с.
7. Калинова сопілка. Антологія народної творчості. Київ, 1989. 615 с.
8. Каляндрук Т. Загадки козацьких характерників. Львів, 2006. С. 141–142.
9. Кугутяк М. Сакральна спадщина Гуцульщини. *Старожитності Гуцульщини. Джерела з етнічної історії населення Українських Карпат*. Каталог пам'яток історії та культури: у 2-х томах / авт. ідеї, гол.ред. М. Кугутяк. Івано-Франківськ-Львів : Манускрипт-Львів, 2011. 448 с.
10. Легенди Карпат. Львів : Апріорі, 2010. 144 с.
11. Ломацький М. Гомін гуцульської давнини. *Гуцулія*. Чикаго. 1967. № 2. С. 20–33.
12. Ломацький М. Гуцульський світ. Косів : Писаний Камінь, 2005. 328 с.
13. Луців Є. Бойове мистецтво гуцулів. Тернопіль : Мандрівець, 2014. 232 с.

14. Ольбрахт І. Микола Шугай, розбійник. Твори. Переклад з чеської. Упоряд., вступ, ст. та прим. О.В. Мишанича. Ужгород : Карпати, 1990. 493 с.
15. Сеньків І. Святий Юрій Переможець – патрон Гуцульщини. *Гуцульщина*. Торонто, 1988. № 11. С. 5–6.
16. Ходили опришки: Збірник / передм., упоряд., приміт., словник І.М. Сенька. Ужгород : Карпати, 1983. 384 с.
17. Хоткевич Г. Авірон. Камінна душа. Харків : Фоліо, 2012. 640 с.
18. Хоткевич Г. Довбуш. Повість. Харків : Фоліо, 2010. 377 с.
19. Хоткевич Г. Неопубліковані гуцульські п'єси. Луцьк : ВМА «Терен», 2005. 312 с.
20. Щурат В. Поезії. Львів, 1962. 312 с.

Information about the authors

Bykova Tetiana Valeriivna,

Doctor of Philological Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Ukrainian Literature,
National Pedagogical Dragomanov University
9, Pirogov str., Kyiv, 01601, Ukraine

Osmak Nina Dmytrivna,

Candidate of Philological Sciences, Professor,
Professor at the Department of Ukrainian Literature,
National Pedagogical Dragomanov University
9, Pirogov str., Kyiv, 01601, Ukraine